

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Søren Kierkegaard a lidská existence

Věra Knedlhansová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Søren Kierkegaard a lidská existence

Věra Knedlhansová

Vedoucí práce:

PhDr. Stanislav Stark, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, 20. duben 2013

.....

Děkuji vedoucímu bakalářské práce PhDr. Stanislavu Starkovi, CSc. za velmi cenné připomínky.

Obsah

1. Úvod.....	1
1.1. Søren Kierkegaard, lidská existence.....	1
1.2. Søren Kierkegaard, život a dílo	2
2. Základní prvky filosofické koncepce S. Kierkegaarda	5
2.1. Téma lidské existence.....	5
2.2. Niternost	8
2.3. Úzkost.....	9
2.4. Víra v Boha, zoufalství.....	10
2.5. Paradox	12
2.6. Pojem svobody a pravdy.....	14
3. Søren Kierkegaard versus Friedrich Nietzsche.....	16
3.1. Morálka.....	16
3.2. Smysl lidské existence, vůle k moci.....	21
3.3. Kritika křesťanství	22
3.4. Friedrich Nietzsche, koncepce Nadčlověka.....	24
2.7. Kritika církve, podstata křesťanské existence	27
4. Závěr	30
5. Resume.....	32
6. Seznam literatury	33

1. Úvod

1.1. *Søren Kierkegaard, lidská existence*

Pojem lidské existence definoval Søren Kierkegaard v devatenáctém století, ale významným se stal až ve dvacátém století. Lidská existence se jako filosofické téma udrželo v popředí zájmu až do současnosti, i dnes lidé pátrají po smyslu života. Hledají, jakým způsobem žít, jakými pravidly se řídit. Otázky po smyslu lidské existence jsou pro mne nesmírně aktuální, proto jsem si téma lidské existence vybrala pro zpracování bakalářské práce. Zajímá mne také vztah mezi naším životem a vírou v Boha, čímž se zabýval právě Kierkegaard. Dánský filosof se považoval za proroka a v jistém ohledu by se s tím dalo souhlasit. Již v devatenáctém století si uvědomoval úskalí technického pokroku a obrovského rozmachu vědeckého poznání. Podle něj již v tehdejší době nastával odklon od člověčenství, od základních životních otázek, od velkého významu subjektivity a lidské individuality. Odklon od tradičních hodnot a hledání odpovědí na otázky související se smyslem lidského bytí. Už v devatenáctém století kritizoval přílišnou touhu po objektivním věděni, tehdy ve filosofii reprezentovanou především německou klasickou filosofií, nebezpečnou funkci lidského rozumu, který je sice důležitý, na druhou stranu nás však může vzdalovat od důležitých životních hledisek. „Tak je naše současnost bytostně rozumová, v průměru možná toho ví tolik, co žádné pokolení dosud nevědělo, jenže je nezanícená.“¹ Podle Sorena Kierkegaarda je třeba hledat smysl života a nebát se za něj bojovat, je třeba se pohroužit do sebe. Je potřeba poznat sám sebe, teprve pak je možné poznávat okolní svět, což tvrdil už starověký filosof Sokrates. Nejdůležitější je zahloubat se do sebe, najít smysl svého života. Současně je také důležité prosazovat svoji individualitu, nejít s davem, nesouhlasit s většinou, nepodřizovat se bezmyšlenkovitě obecným normám a pravidlům. Lidské individualitě přisuzoval mimořádný význam. Nedílnou součástí jeho filosofie byla také víra v Boha, cesta ke smyslu života podle něj vedla právě k Nejvyššímu. Vůči oficiální církvi v Dánsku vystupoval však velmi ostře, kritizoval ji za to, že se stala jen jakousi institucí, přitom víra v Boha je podle něj intimní záležitostí každého z nás. Kněží se stali úředníky, kteří za plat vykonávali svoji práci. Kierkegaard však upozorňoval na to, že je nutné chápat tuto činnost jako poslání, nikoli povolání. Kritický pohled na církev je mi osobně velmi blízký, souhlasím současně s intimním pojetím víry. Prvořadé je věřit a v souladu s vírou žít. Kierkegaard věřil,

---

¹ KIERKEGAARD, S. *Současnost*, s. 83.

že když nenašel pochopení u svých současníků, bude pochopen později, což se také zejména ve dvacátém století stalo a Kierkegaard se postupně stával nesmírně uznávaným filosofem, jenž našel mnoho následovníků. Ze severské země pronikaly Kierkegaardovy myšlenky do dalších Evropských států. Kierkegaard položil základy zcela novému filosofickému směru – existencialismu. Jeho významným představitelem se stal Fridrich Nietzsche. Z toho důvodu chci nabídnout srovnání s tímto význačným německým myslitelem, alespoň krátce vysvětlit jeho hlavní myšlenky, a podrobit je komparaci s Kierkegaardovými.

1.2. Søren Kierkegaard, život a dílo

Søren Aabye Kierkegaard se narodil 5. května v roce 1813 v Kodani jako syn bohatého obchodníka Michaela Pedersena Kierkegarda a jeho druhé manželky Ane Sørensdatter Lund Kierkegaard. Už samotné spojení Sørenova otce a matky vedlo k velkým problémům. Sørenův otec se totiž s matkou svých dětí intimně sblížil již za života jeho první manželky, která zemřela po dvou letech od uzavření sňatku. Tento fakt se stal tíživou psychickou chimérou filosofova otce a později se tento hřích přenesl i na samotného Sorena Kierkegarda. Další ranou osudu byla pro Sørenova otce postupná ztráta pěti dětí, z čehož obviňoval sám sebe a byl přesvědčen, že jeho milostný hřích společně s prokletím Boha v dětství, je trestem, který musí přijmout. Taková atmosféra společně s přísnou náboženskou výchovou se pravděpodobně odrazila v psychickém vývoji Sorena Kierkegarda, který trpěl stejně jako jeho otec melancholií a propadal stavům zoufalství. Pět ze sedmi dětí dánského obchodníka zemřelo, proto měl Michael Pederson Kierkegaard obavu, že ztratí všechny. Trestem bude, že on je všechny přežije. Obavy cítil i samotný Søren. Báł se, že zemře velmi mladý. Nakonec zemřel otec dříve než jeho dvě děti. Søren si otcovu smrt potřeboval nějak zdůvodnit a přiklonil se k tomu, že zemřel, aby on mohl žít. Každopádně lze říci, že to byl právě otec, který Sorena Kierkegarda nesmírně ovlivnil. Jejich vztah samozřejmě prošel i krizovým obdobím, kterým procházel filosof ve svých třiaadvaceti letech, kdy začal zanedbávat studia teologie a vedl nevázaný život. Dokonce se i on dopustil poklesku, když navštívil nevěstinec. Po čase měl pocit, že tak pokračuje v dědičném hříchu a výrazným způsobem zatížil svůj psychický stav. Načrtnul tak i svoji budoucnost. Další osobou, která výrazným způsobem ovlivnila jeho život, byla Regina Olsen, s níž byl zasnouben. Do mladičké Reginy se zamiloval v okamžiku, kdy chtěl zrušit zasnoubení s jinou ženou. Poté na

ni tři roky čekal, protože v té době jí bylo jen 15 let. I když se s ní zasnoubil, nakonec své slovo záhy zrušil. Důvodů bylo několik. Jedním hlavních důvodů byla určitá nerovnost jejich vztahu ve smyslu duchovní vyzrálosti, také jejich nerovnost po psychické stránce. On již dlouhou dobu trpěl melancholickými stavy a depresemi. Byl si vědom toho, že život s ním by byl pro Reginu jistě velmi složitý. Dokonce zpětně chápal její ztrátu jako akt oběti, jako by musel uposlechnout příkazu Vyšší moci. Celým jeho dílem prostupuje vztah k Regině. Svými spisy se v podstatě obhajoval a doufal, že bude možné najít možnost jak být spolu v jiném než manželském svazku. „Protože rozum v tomto spojení byl bezmocný, protože jeho excesy byly spojeny v poslední instanci s excesy otce, tedy důsledkem dědičného hříchu, a tento opět, jak jasně poznal, důsledkem vše pronikající úzkosti.“² Téma úzkosti se stalo jedním z klíčových pojmů Kierkegaardovy koncepce. Po ztrátě otce a zrušení zasnoubení se věnoval pouze studiu teologie, filosofie a své tvůrčí činnosti. Napsal řadu spisů, mnohé z nich jsou hlubokou psychologickou analýzou. Řada z nich zase útočí na tehdejší dánskou církev, proti níž ostřeji a ostřeji vystupoval až do své smrti. Chápal víru v Boha jako naprosto osobní záležitost a kritizoval kněze za to, že pobírající plat a nežijí v souladu s Novým zákonem. Terčem kritiky byl zejména biskup Mynster a Martensen. I samotný Kierkegaard se ovšem stal terčem kritiky, když se objevil v bulvárním deníku Corsar. Stal se obětí karikaturisty, a protože tento fenomén byl tehdy zcela nový a naprosto nevídaný, Kierkegaard byl úplně psychicky zničen. Později jej stihly finanční problémy, které zavinila situace během revolučního roku 1848, a protože jmění otce bylo již téměř vyčerpáno. Navíc jeho spisovatelská činnost mu příliš peněz nepřinesla. Uznání se dostavilo až na počátku dvacátého století. Zesláblého, psychicky vyčerpaného Kierkegarda postihla 2. října 1855 na ulici v Kodani mozková mrtvice, 11. listopadu ve svých dvačtyřiceti letech zemřel.

Ke stěžejním spisům Sorena Kierkegarda patří Pojem úzkosti, kde jako první definuje úzkost, kterou označuje určitou formu melancholie. Je stavem uvědomění si protikladných možností, které nabízejí věčný život nebo naopak ztracení. Jde o volbu mezi duchovním a pozemským, mezi duchovním stavem a stavem přírodním. Jde o svobodnou volbu, která nám v podstatě nepomáhá, právě naopak, rozhodnutí je těžké. Úzkost je obava z něčeho nekonkrétního.³ Dalším významným dílem je spis Nemoc k smrti, kde se podrobně zabývá termínem zoufalství, které vzniká v okamžiku, kdy si nedokážeme nebo nechceme zvolit svobodu, úzkost se změní v zoufalství. Dalším důležitým dílem je Buď anebo, které dokonce

---

² Rohde, P. P. *Kierkegaard*, s. 60.

³ Tamtéž, s. 60.

přepracoval. Důležité je také zmínit spis Filosofické droby čili Drobátko filosofie nebo Stádia na cestě životem. Ve svých dílech se zabýval člověkem jako takovým, jeho pocity, jeho úkoly a jeho slabostmi. Obrátil pozornost od objektivního vědeckého poznávání světa zpět k člověku s jeho subjektivními možnostmi poznání. V jeho dílech, často anonymních, zachytil svoje nejvnitřnější pocity, se kterými se během svého života utkával. Interpretace jeho myšlenek je nesmírně náročná, protože často rozpracovával určité své teorie v několika dílech. V řadě z nich se skrytě obhajoval před svojí snoubenkou, která se mu stala jakousi múzou k jeho básnické tvorbě. Zajímavé jsou i Kierkegaardovy deníky, které byly vydány po jeho smrti, v nich nalezneme jeho nejintimnější zpovědi, které byly často doprovázeny velkými depresiemi a pocity zmaru.

2. Základní prvky filosofické koncepce S. Kierkegaarda

2.1. *Téma lidské existence*

Søren Kierkegaard na rozdíl od tehdejších filosofů upřel svůj zájem nikoli na pojetí vnějšího světa, který nás obklopuje, ale na člověka, nejprve podle něj musíme poznat sami sebe. Zabýval se pocity člověka, nikoli souborem objektivních informací. Podrobně studoval systém Georga Wilhelma Friedricha Hegela, který vysvětloval svět jako celek, a to pomocí rozumu a logiky. Hybnou silou všeho světového dění je podle něj duch s jeho zákonitostmi. Historický vývoj je poté vývojem světového ducha, děje se tedy podle určitých zákonů. Dějiny jsou proto záležitostí, kterou lidé nemohou ovlivnit. Kierkegaard však vycházel naopak od člověka, podle něho jsou hybnou silou právě lidé, kteří svými subjektivními rozhodnutími utvářejí dějiny. Kládl důraz na jedinečnost jednotlivců. Pro Hegela byla důležitá objektivita poznání, naopak pro Kierkegaarda byla klíčová subjektivita.⁴ Kromě toho Hegel stavěl rozum na nejvyšší úroveň, dánský filosof jím sice neopovrhoval, upozorňoval však na jeho nedostatečnost. „Podobně jako pozdní Schelling a četní jiní současníci viděl také Kierkegaard v Hegelově systému vyvrcholení, tudíž pravou kvintesenci tradiční racionalistické filosofie, jež se s naivní pýchou domnívá, že před ní žádné tajemství neobstojí, protože její všemocný dialektický rozum umí dokonale prosvítit veškerou skutečnost, protože její spekulativní absolutní vědění dovede beze zbytku obnažit Boha i člověka, přírodu i dějiny.“⁵ Kierkegaard se domníval, že je třeba hledat jiný způsob, jak uchopit sebe sama. Rozum je důležitý, ale k tomuto cíli sloužit nemůže. Svůj život žijeme a teprve zpětně chápeme pocity, události a situace, které prožíváme. Chápání ale nikdy nemůže probíhat objektivně, nýbrž subjektivně, silou naší osobnosti.⁶ Tehdejší filosofie se podle Kierkegaarda stala vědeckou a nemůže se zabývat otázkami o lidské existenci. Už z principu k ní není možné přistupovat vědecky. Lidská existence je uchopitelná jedině přes její subjektivitu. Tím Kierkegaard naznačil směr, kterým by se měla filosofie ubírat, učinil první krok ke vzniku zcela nového filosofického směru, existencialismu.⁷ Obrat k člověku a jeho individualitě byl v tehdejší světě zcela nový. Kierkegaard vymezil lidskou existenci, označil jej jako jediné jsoucnost, které existuje a zabýval se tím, jakým způsobem existuje. Neschvaloval žádné

---

⁴ ROHDE, P. P. *Kierkegaard*, s. 154 – 155.

⁵ RÖD, W. *Novověká filosofie II*, s. 19.

⁶ ROHDE, P. P. *Kierkegaard*, s. 156.

⁷ Tamtéž, s. 155.

abstraktní myšlení, které se podle něj objevuje v Hegelově spekulativní filosofii a vede k oddálení od subjektu a jeho existence. „Na místo dialektiky světových dějin začíná klást důraz na niternost subjektu otevírající se víře. Přináší hluboký vhled do lidské existence, vede člověka k tomu, aby si neustále kladl otázku „Kdo jsem?“, a tak mohl přistupovat ke svému vlastnímu jádru a odtud se přiměřeněji pohybovat po své stezce životem.“⁸ Co však vlastně znamenala pro Kierkegaarda lidská existence? Jde o existenci konkrétního lidského individua, které má předem určené já a má také určité danosti, jako je například životní prostor. „Člověk je syntézou nekonečna a konečna, časnosti a věčnosti, svobody a nutnosti, zkrátka syntéza.“⁹ Každý člověk by měl žít přesně podle tohoto parametru, ale není toho schopen. Je vytrhován ze svých myšlenek různými nepodstatnostmi a technickým pokrokem. K dosažení syntézy nemusí vůbec dojít. Lidská existence by měla směřovat k Bohu. Kierkegaard byl hluboce věřící, a proto byla jeho filosofická koncepce vírou ovlivněna. „Skutečnost člověka – existence, je saháním toho konečného po nekonečném. Existence není něco daného, hotového, má charakter dynamis, je to mohutnost, síla. Je to něco, co se hledá, co je mravním a náboženským usilováním.“¹⁰ S. Kierkegaard bývá označován jako iracionalista a praktický filosof, jako takový tvrdil, že není důležité chápat, co je lidská existence, ale uvést do praxe jeho myšlenky. Měl oblibu v antických filosofech, zejména v Sokratovi. Souhlasil, že je pravdivé a současně nejdůležitější, co tvrdil již právě Sokrates: „Poznej sám sebe!“ Kierkegaard šel však ještě dál: „Zvol sebe sama!“ Jsme to my, kteří tvoříme svůj život. Lidská existence, tedy konkrétní lidská existence, život každého jedince, podle něj prochází třemi stádii. První stádium Kierkegaard nazval estetické. V něm člověk žije smyslovými prožitky. Prožívá uspokojení, opojení svojí vlastní mocí a také zažívá sexuální rozkoš. Estetické stádium je nejnižším vývojovým stupněm, ale i ono samotné prochází určitým vývojem skrze sebereflexi. Život v estetickém stádiu je plný smyslových prožitků, ale také prázdnoty. Výstižně popsal estetické stádium Kierkegaard v prvním díle spisu *Bud' anebo, Svůdcův deník*. Zde v básnické zpovědi vydané pod jedním z autorových pseudonymů, vykresluje charakter svůdce Johannese, který svádí boj mezi láskou a rozumem, poutá k sobě a zároveň nechce poutat, dívku Cordelii. Druhým stádiem je etické stádium, které je charakteristické určitým vztahem se do sebe, současně vyšší úrovní. Do druhého stádia je možné vejít, podle Kierkegaarda skočit, na základě svobodné vůle.

---

⁸ OLŠOVSKÝ, J. *Niternost a existence. Úvod do Kierkegaardova myšlení*, s. 9.

⁹ KIERKEGAARD, S. *Bázeň a chvění. Nemoc k smrti*, s. 123.

¹⁰ PELCOVÁ, N. *Vzorce lidství. Filosofie o člověku a výchově*, s. 68.

Kierkegaard podrobně etické stádium popisuje ve druhé části knihy *Buď anebo*, kde jej prožívá jeho postava soudce Viléma, která je inspirována jím samotným. Etické stádium nastává až po překonání estetického, kdy vyvrcholí zoufalství z prázdnoty do uvědomění si svých hříchů, viny, do stavu naprostého pohroužení se do sebe. Dochází k naprosté přeměně já, k osvobození. V tomto okamžiku můžeme teprve pochopit smysl života, tedy až poté, co zakusíme stav zoufalství. Jde o stádium, v němž se člověk snaží žít podle stanovených mravních zákonů, jež chápe jako závazné. Tato pravidla se v tehdejší společnosti považovala za zákony, které jsou dány Biblií. Právě přizpůsobení se a jistá nepůvodnost je podle Kierkegaarda však úskalím etického stádia. Člověk by se neměl podříditi obecným pravidlům, protože se ztrácí jeho individualita a člověk se stává průměrným.¹¹ Spis *Buď anebo* je vydaný pod pseudonymem Victor Eremita. Kierkegaard často vydával své knihy pod pseudonymy, a to z řady důvodů. Jednak proto, že nechtěl být spojován s některými spisy, zaměřenými zejména na estetické stádium, také však proto, že jeho postava byla poněkud kontroverzní a on nechtěl čtenáře limitovat předsudky a předpojatými názory, které by si mohli utvořit. Etické stádium ale není nejvyšším, ke kterému má člověk dospět. Vyvrcholením je stádium náboženské. „Teprve rovnováha estetického a etického stádia a jejich překonání, to je předpoklad pro vznik stádia nejvyššího, náboženského, které je podle Kierkegaarda výrazem volby sebe samého, je skokem do svobody ve smyslu překročení konečnosti.“¹² Děje se skrze víru v Boha. Vyžaduje silné vnitřní přesvědčení a plné odevzdání se Bohu, je nutné rozhodnout se k činu. Kierkegaard kritizoval tehdejší společnost za neschopnost přejít od vědomostí k činu. „Čin a rozhodnutí jsou naší době stejně vzácné jako opojení z nebezpečné plavby tomu, kdo plave na mělčině.“¹³ Dospění ke třetímu, nejvyššímu stádiu, je však velmi obtížné. „Tato cesta zřeknutí se světa a osobního štěstí je cestou k Bohu, je to však cesta, která nemá bezprostřední následovníky. Každý člověk, který na sebe vezme řeholi hledání Boha, zůstává osamocen.“¹⁴ Víra je vnitřní záležitostí každého jednotlivce a rozumem neuchopitelná. „Víra je naopak ve svém základním určení paradox, čisté absurdno z hlediska rozumu, neboť nespočívá na objektivní jistotě, nutné rozumové evidenci, nýbrž naopak v absenci jakéhokoliv objektivní jistoty, hmatatelné evidence, což je podle Kierkegaarda její obrovská přednost ve vztahu k rozumu.“¹⁵ Kierkegaard byl ve svém přesvědčování a způsobu života velmi osamělý. Postupně stále více kritizoval nejen tehdejší lidskou společnost, ale

---

¹¹ OLŠOVSKÝ, J. *Niternost a existence. Úvod do Kierkegaardova myšlení*, s. 40 – 56.

¹² PELCOVÁ, N. *Vzorce lidství. Filosofie o člověku a výchově*, s. 69.

¹³ KIERKEGAARD, S. *Současnost*, s. 24.

¹⁴ STARK, S. *Filosofie 18. - 20. století*, s. 39.

¹⁵ RÖD, W. *Novověká filosofie II*, s. 21.

především církev, která se podle něj zpronevěřila původnímu poslání. Mezi svými současníky nenašel pochopení a cítil se stále více vyčerpan, přesto však věřil, že v budoucnu budou jeho myšlenky pochopeny. Kierkegaardovo dílo je výjimečné i v tom, že jeho spisy vycházejí z jeho vlastních pocitů a prožitků, vše musel zažít a teprve poté o nich podat svědectví.¹⁶

2.2. Niternost

K pochopení Kierkegaardovy koncepce je nutné objasnit několik dalších základních pojmů, mezi ně patří především pojem niternosti. Právě niternost je charakteristická pro lidskou existenci. Díky ní může člověk rozumět sám sobě, díky ní dokáže pochopit, kdo je. Niternost je zároveň spjatá s praxí, vírou a věděním. „Jedinec je proto takový, že jeho existence, jeho niternost tvoří hluboký paradox. Je sice nejskutečnější skutečností, ale taková, která do sebe podstatně zahrnuje možnost, představuje skutečnou možnost s možnou skutečností. Je zde a zároveň se teprve stává tím, čím bytostně je“¹⁷ Člověk je tedy bezpodmínečně svobodný a utváří sám sebe svojí aktivitou. My máme možnost volit mezi správným, pravdivým a nesprávným, nepravdivým způsobem života. Jde o naši subjektivní, vnitřní volbu. Máme proto na výběr volbu pravého, tedy subjektivního způsobu života a nepravého, objektivního. Pokud zvolíme objektivní způsob života, zaměříme se na obecné, na pouhé teoretizování. Objektivní způsob myšlení nás však odhání od našeho nitra, od naší subjektivity. K prožívání niternosti je zapotřebí rozhodnost k činu. Kierkegaard pro ztrátu niternosti zavádí termín nivelizace, což znamená dávat přednost obecným pravidlům před individuálními, vítězství veřejnosti nad jednotlivci.¹⁸ Zejména v této souvislosti Kierkegaard kritizuje veřejné mínění. Jednotlivci se podle Kierkegaarda schovávají za dav. „Ale přijmout mínění veřejnosti je útěcha falešná, neboť veřejnost existuje jen in abstracto. Jakkoli si tedy nikdy žádná většina nebyla tak jista svým právem a vítězstvím jako veřejnost, jednatel se tím může utěšit jen pramálo, poněvadž veřejnost je fantóm, který žádné osobní sblížení nepřipouští.“¹⁹ Veřejnost je tedy pouze abstraktně fungujícím nic. Ten, kdo podlehne nivelizaci, ztratí sám sebe, Kierkegaard mluví doslova o zániku individua.

---

¹⁶ RÖD, W. *Novověká filosofie II*, s. 18.

¹⁷ Tamtéž, s. 22.

¹⁸ Tamtéž, s. 22 – 23.

¹⁹ KIERKEGAARD, S. *Současnost*, s. 61.

2.3. Úzkost

Podle Martina Heideggera se podařilo Kierkegaardovi nejlépe ze všech filosofů vymezit pojem úzkosti. Svoji roli zde jistě sehrála velká zkušenost Sorena Kierkegarda s úzkostí, jeho nesmírně hluboký prožitek úzkosti. Jak již zde bylo popsáno, úzkostí byl zatížen Kierkegaardův vztah ke dvěma nejdůležitějším osobám jeho života, k otci a jeho snoubence Regině. Jeho melancholická povaha mu umožnila se zcela do sebe pohroužit a pokusit se objasnit původ úzkosti, její úlohu v životě člověka, popsat ji a také poskytnout návod, jak ji překonat, protože podle Kierkegarda z ní existuje východisko. Popsal, jak je důležitá k nalezení sebe sama a ke spáse.

Úzkost podle dánského filosofa vychází v podstatě z ničeho a je spjata s hříchem. V jasném definování pojmu úzkosti, což byl název jednoho z Kierkegaardových nejvýznamnějších děl, vycházel z vlastní zkušenosti. Zpracoval téma dědičného hříchu, ve který spojil poklesky svého otce i jeho samotného. Prožil si všechnu trýzeň dědičného hříchu, který byl jednou z příčin zrušení jeho zasnoubení s Reginou Olsen. Zde se dostáváme k výchozí pozici k formulování úzkosti. Ji spojuje zásadně s hříchem, který chápal přísně teologicky. Je předpokladem pro hřích a také nás sužuje po hřešení. Přichází s prvním hřešením Adama a Evy a pokračuje v dalších generacích.²⁰ Nemá však jen negativní roli. Díky úzkosti je možné dojít ke spáse. Pokud se zcela odevzdám Bohu, pokud budu mít odvahu a sílu, odevzdat se víře, dojít k víře. Člověk se stane sám sebou, nalezne svobodu a nahlédne Boží existenci. Cestu pomůže najít víra. Jako příklad udával Kierkegaard příběh Abraháma, který Bohu obětoval svého syna Izáka. Přes úzkost, kterou musel nutně prožívat, zcela uposlechl hlasu víry. Odkud však úzkost pochází? Podle Kierkegarda vyvstává z ničeho. V člověku existuje spící duch spojený s tělem, který se postupně probouzí a tím se o slovo hlásí i úzkost. Z nevinnosti, tedy harmonie, nevědomosti, nás začíná vytrhovat vyvstávání ducha, jenž s sebou nese existenci ničeho, které přináší úzkost. Nejde o strach, který pramení z něčeho konkrétního, jde o obavu z jakéhosi neznámého napětí. Hrozí nám nic. Vyvolává to v nás negativní pocit znepokojení.²¹ Vede nás však k možnosti být sami sebou, ke svobodné volbě stát se sami sebou. Svoboda, která je s úzkostí svázána, s sebou ale

---

²⁰ OLŠOVSKÝ, J. *Niternost a existence. Úvod do Kierkegaardova myšlení*, s. 74.

²¹ Tamtéž, s. 77.

nese i další úzkost, totiž závrať z možnosti svobody, jež je nekonečná. „Možnost svobody vábí a zároveň odrazuje. Láká jako možnost svobodně se rozhodnout, což je bytostné určení člověka, a odrazuje jako nutnost svobodně se rozhodnout, což s sebou nese odhodlanost, pevné přesvědčení apod. Avšak právě v této dvojznačnosti, jež žene k rozhodnutí a skoku, povstává člověk podle Kierkegaarda jako skutečný duch.“²² Pokud se budeme nechávat vést vírou v Boha, poté nás dovede k osvobození, pravé svobodě a nekonečnosti. Čím více budeme procházet úzkostí, tím hodnotnější bude náš život. Úzkost však musíme prostřednictvím víry překonat, teprve poté se dočkáme osvobození. Nebezpečné je v úzkosti setrvávat. Musíme závrať ze svobodné volby překonat i přesto, že právě ona nás děsí naprostou zodpovědností za sebe sama, na kterou jsme sami. Pokud dokážeme úzkosti čelit, prožívat ji, vyrovnávat se s ní a neignorovat ji, přibližujeme se k nekonečnosti. V případě, že ji budeme popírat, zbyde nám jen konečnost.²³ Tématem úzkosti se po Kierkegaardovi zabýval též Martin Heidegger, který na dánského filosofa přímo navazoval a jeho myšlenky dále rozpracoval. Z Kierkegaardova pojetí úzkosti také vycházel a byl jím zásadním způsobem ovlivněn, J. P. Sartre. Naopak východisko Kierkegaarda, že překonáním úzkosti se dostáváme od hrozící smrti k životu, kritizoval Friedrich Nietzsche.

2.4. Víra v Boha, zoufalství

Søren Kierkegaard byl po celý svůj život hluboce věřící, spatřoval ve víře cestu k nalezení smyslu života, ke spáse a nekonečnosti. Víra podle něj není uchopitelná rozumem, je v podstatě paradoxem, jenž nabízí všechno a nic. Je to skok do absurdna, ale současně vrchol lidské existence, jež je spjata s konečností. Jak zde bylo již uvedeno, lidská existence je v podstatě usilování konečného o nekonečnost. Je to cesta k nekonečnému Bohu, který podle koncepce Kierkegaarda nemůže existovat, protože není spjat s časovostí jako člověk, je věčný. Otázkou víry se zabývá ve svém spise *Bázeň a chvění, Nemoc k smrti*. V první části knihy odkazuje k příběhu starozákonního Abraháma, který dokázal obětovat svého syna věčnému Bohu, překročil hranice etiky a dokázal uskutečnit skok do absurdna.²⁴ Nabízí zde srovnání s tragickým hrdinou, které ovšem nemůže být na místě. Abraham nezachraňoval

---

²² OLŠOVSKÝ, J. *Niternost a existence. Úvod do Kierkegaardova myšlení*, s. 75.

²³ Tamtéž, s. 73 – 87.

²⁴ Tamtéž, s. 58 – 59.

národ, jednal ze své niternosti, a to dokonce z té nejhlubší niternosti. Kierkegaard příběhem Abraháma ospravedlňoval zrušení zasnoubení s Reginou Olsen, nepřímo se snaží dát jí vzkaz. Víra v Boha byla pro dánského filosofa nejdůležitější. Lidské existenci však nepomáhá, nezaručuje nic z principu, člověk musí jen věřit. Víra nedává jistotu, nenabízí nic hmatatelného a přece se díky ní život naplňuje v největším slova smyslu.²⁵ Jde o cestu, která rozvíjí lidskou individualitu, ale také může vést k naprosté izolaci, do níž se dostal právě Kierkegaard. Musel se utkávat s trýznivým pocitem naprosté izolace, osamění a nepochopení. První částí spisu chtěl sdělit lidem, že je nutné s opravdovou bází a chvěním aplikovat otázky víry do svého života, i on když psal úvahy o otázkách víry, psal je přesně se stejnými pocity velké odpovědnosti. Ve druhé části spisu ke čtenáři o víře promlouvá křesťan Anticlimacus, jde o část nazvanou Nemoc k smrti, která znamená zoufalství, jež předchází vrcholu lidské existence.²⁶ Zoufalství má několik stádií, objevuje se již v estetickém stádiu existence. Pokračuje poté v etickém a vrcholí v náboženském, tedy nejvyšším možném období lidské existence. Jde o uvědomění si sebe sama, jde o upřímnou sebereflexi, nejniternější uvědomění si svých hříchů a jejich lítost. Bez hlubokého a všudypřítomného zoufalství není možné naplnit lidskou existenci. V nemoci k smrti je podrobně popsáno zoufalství, které je poměrně složitým pojmem, jenž v sobě ukrývá pocit zmaru našeho bytí i naději. „Při zoufalství je však bytí vzhledem k možnosti bytí pádem; jak nekonečná je přednost možnosti, tak hluboký je pád. V zoufalství je tedy vzestupem zoufalý nebýt. A přece je i toto určení dvojaké. Nezoufat si není totéž co nekulhat, nebýt slepý apod.“²⁷ Zoufalství vychází z člověka samého. Pramení z toho, že člověk, nedokáže uskutečnit své já, a přece právě skrze zoufalství, je na té nejlepší cestě dojít k naplnění své existence. Zoufalství nás může postihnout tehdy, když si neuvědomujeme sami sebe, nechceme být sami sebou nebo naopak toužíme po tom být sami sebou. Jde o nemoc v lidském já, jde o formu disharmonie syntézy, kterou je člověk od Boha.²⁸ Zoufalství nastává jako nutná podmínka k postupu do nejvyššího stádia lidské existence. Jedinec ji však skutečně pociťuje již v estetickém období. Čím výše člověk postoupí, tím větším zoufalstvím prochází. Jde podle Kierkegaarda o nemoc k smrti, trýznivý pocit chybějící naděje. „Podobá se tak spíše stavu člověka na smrt nemocného, jenž se smrtí zápasí a nemůže umřít. Nemoc k smrti je tedy totéž co nemoci umřít, ale ne tak, jako by ještě zbývala naděje na život; beznaděj spočívá v tom, že chybí i ta

---

²⁵ RÖD, W. *Novověká filosofie II*, s. 21.

²⁶ KIERKEGAARD, S. *Bázeň a chvění. Nemoc k smrti*, s. 240 – 246.

²⁷ Tamtéž, s. 125.

²⁸ KIERKEGAARD, S. *Čistota srdce*, s. 123.

poslední naděje, smrt.²⁹ Člověk prochází díky zoufalství trýzní, která se zdá nekonečná, nelze na ni zemřít, a právě to je otřesné. Pojem je však zároveň určitým paradoxem. Zoufalství v nás nemůže zabít věčné já, kdyby to bylo možné, nebylo by to zoufalství. Kdyby v nás nebylo věčné já, nemohli bychom procházet zoufalstvím. Ve stavu této trýzně bychom se rádi sami sebe zbavili, ale není to možné. Kierkegaard dále v Nemoci k smrti jasně definuje, co pojem zoufalství znamená. Upozorňuje, že je vlastně obtížné určit, kdo je a kdo naopak není zoufalý. Ten, kdo se považuje za zoufalého, být zoufalý vůbec nemusí a platí to i naopak. Někdy můžeme trpět jen drobnými vnitřními rozpory, které přejdou. Stav zoufalství také můžeme překonat. Dále Kierkegaard upozorňuje na rozdíl mezi zoufalostí a nemocí. Jako pomůcku předkládá příklad lékaře, za nímž přijde pacient, který je zdravý, později onemocní, on však o něm může prohlásit, že předtím nemocný nebyl. O zoufalém člověku se to říci nedá. V okamžiku zjištění stavu zoufalosti totiž neplatí, že před tímto zjištěním zoufalý nebyl, opak je pravdou. Nemoc propuká například horečkou, tedy nějakými příznaky, zoufalství, jakožto nemoc ducha, však nezačíná svým projevením. Existuje dávno před tím. Zoufalost potřebuje, aby člověk nepromarnil život. To se stane tomu, kdo si neuvědomí nejvyšší myšlenku, totiž že je duchovní bytost. Proto jeho já patří Bohu, skrze utrpení dosáhne nekonečna. Místo toho se takový člověk často schová za dav, zabývá se zbytečnostmi a nechá si utéct to nejdůležitější v životě.³⁰ Dále pokračuje v teologické tradici, tedy až vše skončí, člověk bude tázan, jak žil. Tehdy se ale nebude moci schovat za nikoho dalšího a pravda bude odkryta.

2.5. Paradox

Cesta k osvobození je cestou víry v Boha a skrze zoufalství, které je možné překonat díky uvědomění si toho, že člověk je duch. Poté lze uskutečnit nejvyšší hodnotu existence. Největším problémem a neštěstím je paradox, když zoufalstvím člověk neprojde, a to například proto, že zapomene kým je. Zabývá se nepodstatnými věcmi a vzdaluje se, svému já. Daří se mu ve světském, tedy pozemském životě, ale utopí se v konečnosti. Někteří zbožní lidé se zase nechali strhnout nekonečnem a zůstali v opojení.³¹ Takové existence jsou zoufalé. Člověk si musí uvědomit svoji duchovní podstatu, musí probudit svoji niternost, projít

---

²⁹ KIERKEGAARD, S. *Bázeň a chvění. Nemoc k smrti*, s. 127.

³⁰ Tamtéž, s. 127 – 135.

³¹ OLŠOVSKÝ, J. *Niternost a existence. Úvod do Kierkegaardova myšlení*, s. 58 – 60.

proměnou k absurdnu, tak je možné překonat zoufalství, přičemž absurdno tkví k objektivní nejistotě. Naplnění lidské existence tedy spočívá ve stádiu náboženském, zde je třeba ještě uvést pojem paradox, který Kierkegaard zavádí právě v souvislosti s vrcholem lidského života. Víra v Boha je paradox, jde o okamžik, kdy se konečnost dotkne nekonečna, jde o realizaci věčného v čase, tedy v určitém okamžiku. To je nejdůležitější okamžik člověka. Okamžik, kdy rozum ustupuje do pozadí a plně se odevzdáme víře prostřednictvím vášně. Dosáhneme pravé pravdy, harmonie a věčného. Pro Kierkegarda ovšem věčný život nezačíná po smrti, začíná už okamžikem přijetí paradoxu. Okamžikem, kdy se přiblížíme sami sobě, svému já, které nám bylo dáno podle Kierkegarda Bohem. Povinností člověka je naplnit své já, jinak žije v hříchu. Teprve, když si začne člověk uvědomovat, že je hříšníkem, má šanci skočit do vyšší úrovně své existence a s rostoucím zoufalstvím nakonec vstoupit do nejvyššího stádia paradoxní zbožnosti, které je spjato se subjektivním myšlením, jež se zabývá jen tím, jak já existují, neptá se po významu věcí, které jej obklopují. Lidská existence tak má směřovat skrze uvědomění si svých hříchů, zoufalost, vášnivost, niternost, subjektivismus, k Bohu, k jeho blízkosti a k pravé pravdě.³² Důležitou věcí je také fakt, že čím více se dokážeme přiblížit Bohu, tím více rozpoznáme dobro a zlo. Nezbytností je však také existenciální myšlení, které dokáže jedinečně pochopit paradoxní dialektiku víry v Boha. „Toto myšlení překračuje objektivizující, kvantifikující hranice, spěje k přijetí subjektivní pravdy. Paradoxní dialektika tohoto myšlení je nekonečnou reflexí, vycházející z chápání existenciální sféry a dialektiky zniternění.“³³ Uskutečňování sebe sama lze prostřednictvím originálního, původního myšlení, které se nedá zaškatulkovat, spoutat a potlačit. I v tom byl Kierkegaard velkým filosofem, který nesl plnou odpovědnost za své přesvědčení, jež mu nenabízelo úspěch ve společnosti, tedy v době, kdy žil v hlavním městě Dánského království. Kierkegaard upozorňoval na to, že žijeme jen jednou a tudíž je nutné zachovat se vůči Bohu a věčnosti správně. Náboženské stádium je podle něj stejným paradoxem jako víra. Není možné pochopit rozumem. Skrze utrpení se dostaneme k nejvyššímu stádiu lidské existence, utrpení je však nutné. Chce jej sám Bůh, protože nás miluje. Tím, že budeme trpět, mu prokazujeme lásku. I on trpí, když lidé nechápou, co od nich chce. Tím, že chce, abychom pro něj trpěli, nám prokazuje lásku. Bůh je láska, kdyby nechtěl utrpení, nebyl by láskou. My utrpení nechápeme správně, je pro nás zlem. Je však naopak nezbytností pro věčný život. Je podle Kierkegarda nezbytné si uvědomit, že zlé je pro nás to, když se nám podaří utrpení

---

³² OLŠOVSKÝ, J. *Niternost a existence. Úvod do Kierkegaardova myšlení*, s. 56 – 65.

³³ KIERKEGAARD, S. *Bázeň a chvění. Nemoc k smrti*, s. 242.

uniknout, náš život se tím stává zbytečným.³⁴ Trpění pro pravdu nám pomůže k věčnosti. Kierkegaard nabádá k tomu, abychom dokázali nahlas a veřejně podpořit pravdu, tedy Boha, jakkoli nám to není prospěšné. Jedině takové rozhodnutí nás spasí. Pokud budeme klamat sami sebe tím, že budeme pravdu uznávat jen potají, vzdáme-li se utrpení pro ni, vzdáme se věčného života. Často mají podle Kierkegaarda lidé pocit, že Bůh není spravedlivý. Zločinci, lháři a podvodníci nejsou potrestáni. Hlubším zkoumáním však dánský filosof dochází ke zcela odlišnému názoru. „Ale má-li zločin být dokonán, než je trestán, a potřebují-li smrtelné zločiny (nad nimiž se právě pohoršuješ) celého života, aby byly dokonány, pak nemohou být trestány v tomto životě; trestat je v tomto životě znamenalo by netrestat je, ale zabránit jim, [...]“³⁵ Hříchy Bůh trestá až ve věčném životě. Pokud by Bůh trestal na tomto světě, podle Kierkegaarda by se stalo, že by byly podvodníci a zločinci sice potrestáni v našem světě, ale mohli by být také spaseni, čili by měli nárok na věčný život. Pro poctivé by toto byla mnohem větší nespravedlnost.

2.6. Pojem svobody a pravdy

Pojem svobody je u Kierkegaarda v souvislosti s lidskou existencí nesmírně důležitý. Díky svobodě, potažmo svobodné volbě, se může člověk posouvat v jednotlivých stádiích lidského existování až k nejvyššímu, náboženskému, čili religióznímu. Já je proto svobodné, protože vzniká poměrem k sobě samému, k mé existenci, svým uvědomováním uskutečňujeme syntézu konečnosti a nekonečnosti.³⁶ Čím více se obrátíme do sebe, tím více jsme svobodnější, naopak budeme-li se zabývat nepodstatnými věcmi, které nás obklopují, tím méně jsme svobodní a dalo by se říci, že zůstáváme uvězněni ve své nesvobodě. Čím více se obrátíme k sobě, tím spějeme k uvědomění si sebe, tedy sebe vědomí. Skrze něj můžeme teprve uskutečnit skok svobody, ke kterému je samozřejmě ještě zapotřebí vášeň a odvaha k činu. Svoboda je ovšem dialektická, jde o syntézu možnosti a nutnosti. Lidská existence se tak nakonec stává překročením nesvobody ke svobodě. Je naplněním možnosti, nikoli nutnosti. My volíme, zda chceme žít v pravdě či nikoli, my volíme způsob naší existence, je to naše svobodná volba, ne však z nutnosti. Je-li někdo takový, že chce svobodu z nutnosti,

---

³⁴ KIERKEGAARD, S. *Okamžik*, s. 196 – 198.

³⁵ Tamtéž, s. 207.

³⁶ KIERKEGAARD, S. *Bázeň a chvění. Nemoc k smrti*, s. 136.

pak se degraduje podle Kierkegaarda na nižší úroveň bytí. Být svobodný, je však těžší než být v zajetí nesvobody.³⁷ Je jednodušší být poslušný, součástí davu, než si zvolit sám sebe, protože poté si člověk teprve začne uvědomovat své hříchy, viny, začne procházet úzkostí, zoufalstvím a tato cesta je velmi těžká. Svobodu můžeme předávat druhým, tak jako dánský filosof. „I Kierkegaard vystupoval ze sebe, a to především ve svém psaní. Svobodu přeměňoval v řeč: tak se projevoval, tak sděloval svou svobodnou existenci a překonával se ve své samotě.“³⁸

S pojmem svobody se pojí i pojem pravdy. Kierkegaard zdůrazňoval subjektivní pravdu, dával jí přednost před objektivní. V popředí jeho zájmu stála subjektivita, tedy člověk. Co má být pravdivé, musí být subjektivní. Bez osobní účasti člověka, jeho reflexe, není k čemu věci vztahovat. Subjektivní pravda člověka se nedá získat objektivně nebo spekulativně, je nutné ji vnitřně – niterně nabýt a zažít. Nutná je také víra v Boha. Nejhodnotnější pravda je podle Kierkegaarda pravda náboženská, znamená jistotu. „Kristus vede člověka k pravdě, dává mu podmínku pro její rozumění, vždyť sám jest pravdou. Takto jedinec dospívá k absolutnímu vztahu k věčnosti, k věčné pravdě a získává pro sebe pravdu ze své ryze probuzené niternosti, vztahující se k absurdnu absolutna.“³⁹ Pravda tak spočívá v eticko-náboženském porozumění lidské existenci. Ji je nutné přijmout a jí je nutno se řídit, to je úkol pro každého člověka. Žádný člověk, který setrvává v estetické existenci, však pravdu nemůže najít, je v zajetí vnějších smyslových věcí, které jej nepustí do hloubky jeho nitra.

---

³⁷ OLŠOVSKÝ, J. *Niternost a existence. Úvod do Kierkegaardova myšlení*, s. 56 – 61.

³⁸ Tamtéž, s. 157.

³⁹ Tamtéž, s. 134.

3. Søren Kierkegaard versus Friedrich Nietzsche

3.1. Morálka

Stejně jako Kierkegaard i Friedrich Nietzsche je průkopníkem zcela nového myšlení, boří zavedené stereotypy a je vnímán často kontroverzně. V oblasti morálních pravidel se Kierkegaard vrací k Novému zákonu a snaží se přimět člověka k původním hodnotám a normám, k původnímu způsobu života. Toto by mělo hlásat křesťanství. Kierkegaard boří pravidla, která vytvořili zástupci církve, a ukazuje na životě zástupců církve, jak sami porušují morální normy plynoucí z Nového zákona. Kierkegaard chápe morálku tedy čistě křesťansky, nezabývá se hlubší analýzou morálky v pravém slova smyslu. Vše podřizuje Bohu. Pokud se člověk plně odevzdá Bohu, ten nedopustí, aby se člověk vydal špatným směrem, tedy provedl něco zlého. Bůh je garantem morálního jednání. Morálku Kierkegaard chápe nicméně jako pro společnost prospěšnou. Naše jednání by však mělo směřovat k jedinému cíli, k Bohu. On je pravda a nejvyšší dobro. Nietzsche tradiční pojetí morálky v podstatě obrací naruby. Nietzsche morálku chápal jako provaz, který nás spoutává a omezuje. „Člověk se musel podrobit morálce, potlačit „panovačnost a divoké instinkty“, avšak tato osvojená poslušnost, která sloužila v určitém momentu jako nepostradatelná opora, se vymkla svému určení, osamostatnila se a povýšila sebe samu na účel. Tím se ale proměnila z opory v překážku a omezení, představující stejné nebezpečí [...] jako úplná absence morálky.“⁴⁰ Nietzsche nechce morálku zrušit, chce ji však překročit. Chce, aby člověk neztratil svoji individualitu a jedinečnost. Zcela zásadním způsobem ruší pravidla, která tehdy platila. Totálním způsobem zrelativizuje tehdy platné morální zásady. Začne uvažovat odlišně a hlubokou analýzou dospívá mnohdy až k pobuřujícím závěrům. Uvažuje o smyslu lidské existence a už zde se objeví východisko pro teorii jeho morálního výkladu světa. Nesnaží se o to vidět věci z jedné jediné a správné perspektivy. Ukazuje, že pokud nelze žít bez absolutního smyslu, platí také, že nelze žít s absolutním smyslem. Nietzsche tak zpochybnil pojem smyslu. Je podle něj třeba jej chápat jiným, novým způsobem. Tvrdí, že buď je možné smysl akceptovat, nebo tvořit, ale ani jedno řešení není absolutně správné. Neřeší naše složité postavení ve světě.⁴¹ Musíme spojit smysl i nesmyslnost v každém konkrétním okamžiku. Spojení však nechce provést tak, že jeden protipól přemění na druhý. Naopak. „Převést smysl

---

⁴⁰ KOUBA, P. *Nietzsche. Filosofická interpretace*, s. 98.

⁴¹ Tamtéž, s. 72.

na jednu stranu by pro Nietzsche znamenalo vytrhnout jej z dvojznačné jednoty světa.⁴² Zde je základ kritiky morálního výkladu světa, který nekritizoval jen kvůli závislosti na morálce, kritizoval také to, že je lidstvo právě morálkou zaslepeno. Vymezoval se vůči snaze o jednoznačný výklad světa. Logicky se musel vymezovat vůči křesťanství, které především vinil z šíření absolutního pohledu na morálku. Kritizoval absolutizaci pojmů jako je dobro, rozum, pravda. Tradičně se totiž mělo za to, že tyto pojmy lze snadno oddělit od jejich přímých protikladů. Nietzsche však odpovídá radikálním způsobem, že to není možné. Mravní řád světa je představován jako protiklad dobrého a zlého. Člověk se podle platných pravidel musí postavit vždy na stranu dobra. Nietzsche však rozvíjí a posouvá názor, že ve světě není nic dobré ani špatné samo o sobě, my svým hodnocením určujeme co je dobré a co zlé. On jde však dál. Tvrdí, že jedno pomalu přechází v druhé, tedy ve svůj protiklad. To znamená, že dobro tedy může vzniknout ze zla a opačně. Mezi dobrými a zlými skutky proto může být rozdíl pouze ve stupních. Morálku Nietzsche relativizuje v několika úrovních. Poukazuje na proměnlivost v čase, tedy odlišné chápání z hlediska dějin a spjatost s jednotlivými kulturami. Dále poukazuje na fakt, že morální hodnocení se mohou diametrálně odlišovat i v rámci jedné kultury. Ukazuje to na tabulce hodnot. Předkládá, jak odlišné vnímání představují stejné hodnoty. V neposlední řadě poukazuje na dvojznačnost dobra a zla samotného. To však je možné až v okamžiku, kdy zbavíme pojmy dobra a zla jejich formálních významů. Největším přínosem je podle Nietzscheho, že nepřistoupíme na absolutní tvrzení morálky. Dobré jednání je proto pouze dobré pro něco, jde o uvážení v konkrétní situaci. Jde o to rozhodnout se ne pro dobro či zlo, ale jde o rozhodnutí se mezi možnostmi dobra a zla. Každá z nich v sobě obsahuje i část druhé, tedy svého protipólu.⁴³ Volbu mezi možnostmi, které jsou v sobě vždy zároveň obsaženy, popisuje na pojmech altruismus a egoismus, což ukazuje na jejich provázanost a nemožnost oddělení. Nemůžeme podle něj tvrdit, že je egoismus škodlivý, je nutnou součástí altruismu, který je vnímán jako protikladný. Chováme-li se egoisticky, tak nezapomínáme na naše zájmy, což Nietzsche chápe jako dobré, současně náš egoismus může být ostatním prospěšný. Altruismus je zase pro nás důležitý, současně však může být možností, jak na sebe záměrně zapomenout a utéct před sebou samým. Nietzsche proto směřuje k tomu, že nelze rozdělit morálku na dvě opačné hodnoty, protože skutečný vztah k sobě je uskutečnitelný jen díky otevřenosti směrem k ostatním, naopak ale vztah k ostatním se může plně realizovat prostřednictvím vztahu

---

⁴² KOUBA, P. *Nietzsche. Filosofická interpretace*, s. 74.

⁴³ Tamtéž, s. 78 – 87.

k sobě samému. To znamená, že nelze souhlasit s tím, že sobeckost je zlá a nesobeckost z hlediska morálního je jen dobro. Nesobeckost chápe Nietzsche jako popírání svých zájmů a tím neschopnost být sám sebou.⁴⁴ Preferování svých zájmů označuje oproti tehdejšímu pojetí nikoli za zlo, ale za tvůrčí princip. Naopak tehdejší dogmatismus je podle Nietzscheho zkázonosný. Zamýšlí se nad filologickým významem mravního dobra. Chápe jej jako soulad s mravem, což je v jeho vysvětlení mrav, zvyk. Mravního člověka chápe jako bytost, která dělá, co se od ní požaduje. Tedy jde o poslušnost. Člověka k poslušnosti však může vést zbabělost nebo lenost. Z toho vytváří základ pro chápání otrocké morálky, tedy poslušnost je podle Nietzscheho slabostí, opakem tvůrčího, a doslova ji označuje za stádnost. Základní požadavek na spořádanost je tudíž v podstatě stavem ohrožení lidskosti a života samého.⁴⁵ Nietzsche odmítá i pravdivost morálního soudu o světě. Podstatu světa nelze podle Nietzscheho nahlédnout skrze morálku, považuje ji za pouhou iluzi. Současně si Nietzsche uvědomuje, že člověk ze své podstaty je bytostí hodnotící dobré a špatné, jde o jeho základní předpoklad. Na pomoc si proto bere imoralismus, který není popřením morálky, podle Nietzscheho se stává nezávislým a pozitivním principem hodnocení, sám se tedy stává morálkou. Stane-li se to, že oddělíme kategorií dobra mravné od nemravného, tvořivé od netvořivého a uvědomíme-li si, že zlo může být přínosné pro svoji novost a dobro špatné svým zakonzervováním, vznikne zcela nová morálka, která se neřídí poslušností, ale tvůrčí schopností.⁴⁶ Tímto způsobem vzniká originální koncepce Nietzscheho dvojí morálky, otrocké a panské. Otrocká a stádní morálka fungují na principu poslušnosti, tento typ v podstatě Nietzsche ztotožňuje s morálkou jako takovou. „Názvy stádní a otrocká naznačují přitom dva různé momenty, které se u Nietzscheho v morálce poslušnosti setkávají: na jedné straně je to pohodlná poslušnost stádního člověka vůči všeobecně uznávanému mravu, na druhé straně radikální odmítnutí všeho jen daného ve jménu oddané služby všeobecně a nepodmíněně uloženému morálnímu imperativu.“⁴⁷ Nietzsche obě morálky tedy slučuje skrze poslušnost; což je podle něj podřízenost, potřeba jistoty a opory. Potřebu jistoty chápe jako slabost, samozřejmě z hlediska ne morálky. Fungovat bez podpory znamená vykročit do nejistoty a tím se člověk stává součástí světa jako celku, který má smysl. Člověk, který se otrocky řídí nějakým pravidlem, si nemůže být jistý, že mu v dané situaci rozumí správně. Naopak neposlušnost, nejistota dává člověku paradoxně větší jistotu a zbavuje ho utrpení,

---

⁴⁴ KOUBA, P. *Nietzsche. Filosofická interpretace*, s. 84.

⁴⁵ Tamtéž, s. 84.

⁴⁶ Tamtéž, s. 87 – 88.

⁴⁷ Tamtéž, s. 88.

díky tomu se stává článkem celku světa, který má smysl.⁴⁸ Nyní přichází na řadu označení viníka, který způsobil pokroucení morálky. Tím je podle Nietzscheho křesťanství, podle něhož je nejvyšší ctností pokora, cudnost a chudoba, což Nietzsche nazývá asketickým ideálem. Bohatý člověk je považován naopak za špatného. Nietzsche tak křesťanství činí zodpovědným ze zkázy člověka. Zatímco ve Starém Řecku být dobrý znamenalo například vznešený, mocný, krásný, křesťanství hodnoty zcela převrátilo. Bohatý člověk je podle křesťanství bezbožný, chudý je naopak považován za svatého. Nietzsche proto doslova mluví o povstání otroků v morálce, za které mohou Židé, kteří se označovali za vyvolený národ.⁴⁹ Z toho podle Nietzscheho plyne, že mocní prosazující své záměry z titulu své moci jsou kritizováni neúspěšnými, kteří se ohánějí morálkou, ovšem morálkou zcela překroucenou. Mocní jsou proto považováni za nespravedlivé a zlé. Nietzsche však vybízí k odstupu od takto chápané morálky. Poukazuje na zatrpklost a touhu po pomstě, jež jsou určující pro radikalizaci morálních hodnot. Vystává z odporu k hodnotám, které vyznávají silní. Slabí nemají mandát prosadit své hodnoty, a proto se je snaží získat absolutně stanovenými morálními normami s výlučnou platností. Nietzsche měl na mušce morální výklad světa nikoli samotné morální jednání. Považuje totiž za zřejmé, že pokud má mít svět smysl, pak je tento smysl postaven před všechno lidské jednání a tím pádem musejí být pravidla všeobecně platná. Právě to kritizuje Nietzsche. Nelíbí se mu, že jsou tím lidé nuceni podřít se stejným požadavkům, to znamená vzdát se své individuality, a podřít se rovnosti, stát se součástí stáda. To označuje za nivelizaci života.⁵⁰ „Morálka ne již výrazem životních a věkových podmínek nějakého národa, ne již jeho nejspodnějším životním pudem, nýbrž stavší se abstraktní, protikladem k životu, - morálka jako zásadní zhoršení fantazie, jako „zlý pohled“ pro všechny věci. Co je židovská, co je křesťanská morálka? Náhoda, připravená o svou nevinost; neštěstí pokálené pojmem „hřích“; [...]“⁵¹ Svůj díl viny má ovšem i filosofie. Za hlavního strůjce dekadence považuje Nietzsche Sokrata a posléze i Platóna s jeho světem věčných idejí. Přirozené naslouchání lidským pudům bylo zaměněno za rozumnost, dialektiku, logiku a v neposlední řadě za daemonion, hlas svědomí. Sokrates podle Nietzscheho lidstvu neprospěl, protože přispěl k tomu, že se nechalo spoutat rozumem, který si později vyžádal podřízení křesťanství s jeho morálkou.⁵² Mravní řád světa tkví v tom, jak posloucháme Boha, že je dáno, co můžeme a nemůžeme, hodnota lidí se posuzuje podle toho,

---

⁴⁸ KOUBA, P. *Nietzsche. Filosofická interpretace*, s. 89.

⁴⁹ NIETZSCHE, F. *Mimo dobro a zlo*, s. 88.

⁵⁰ KOUBA, P. *Nietzsche. Filosofická interpretace*, s. 90 – 92.

⁵¹ NIETZSCHE, F. *Antikrist. Pokus o kritiku křesťanství*, s. 31.

⁵² NIETZSCHE, F. *Tak pravil Friedrich Nietzsche*, s. 16 – 19.

jakým způsobem naplňují vůli Boží. Lidé jsou odměňováni a trestáni podle toho, jak poslouchají Boha. Celé to však hodnotí kněží, ti se stali soudci a posuzovateli, to oni podle Nietzscheho hodnotí, jestli se lidé vzpírají jejich zákonům, nebo ne. Stejně jako Kierkegaard poukazuje na povrchnost kněží. Oni profitují ze svého povolání, oni jsou neustále obdarováni, oni jsou zapotřebí u mnoha obřadů, oni potřebují své hříšníky.⁵³ Panská morálka se vyznačuje naprostým opakem otrocké, tedy člověk má být tvůrčí, individuální bytostí. Člověk podle této koncepce by měl chápat svou individualitu jako odlišnost v nejlepším slova smyslu. Jde o silné jedince, kteří mají odvahu být sami sebou. „Silný hledá v prosazení svého tvořivého já svůj životní úkol. Tímto sobectvím se odlišuje od slabých. [...] Silný má rád boj, protože potřebuje boj, aby prosadil to, co tvoří, proti odporujícím mocnostem. [...] Tvořivý koná neúprosně a k odporujícímu je nelítostný. Nezná ctnost trpících: soucit. Podněty tvořivého pocházejí z jeho síly, ne z citu cizího utrpení.“⁵⁴ Panská morálka je mnohem důležitější než otrocká a to proto, že otrocká právě panskou morálku potřebuje ke svému vzniku. Vznikla jako obrana proti hodnotám panské morálky. „Panská morálka je podle Nietzscheho první a původní. Jen ona vznikla spontánně, sama ze sebe, jakožto výraz radostného souhlasu člověka s pozitivními stránkami života, jako projev síly a velikosti.“⁵⁵ V současnosti dominuje slabý, prostřední člověk, lidská nula, která nevyniká nad průměrností. Nadvláda silných, statečných a hrdých jedinců skončila. Nastala rovnost všech, kterou ještě dovršili socialisté. Lidé by měli začít okamžitě s přehodnocením hodnot. Nietzsche nechce jít jen cestou diskuse, chce tvrdé prosazení nových pravidel, chce válku Vyšších lidí proti stádu, tedy mase. Tím směřuje k Nadčlověku.⁵⁶ Kterou z morálek bychom se měli řídit? Jak je již patrné, Nietzsche vyzdvihuje panskou morálku. „[...] Nietzsche uznává ve stádní morálce a její poslušnosti vůči vyššímu principu jeden z možných postojů, [...] neuznává však nárok této morálky být jedinou a poslední morálkou, [...] akcentuje to, čím morálka poslušnosti jest, ale odmítá to, čím být chce.“⁵⁷ Nietzsche se zaměřuje na dvě věci: na morální jednání v závislosti na situaci a na morální výklad světa, který chce rozložit. Rozdíl je v tom, že morální výklad světa nemůže zohledňovat konkrétní situaci, může se řídit pouze obecnými pravidly. Nietzsche má za to, že se nemůžeme absolutně řídit obecnými pravidly, protože vždy se musíme rozhodovat na základě okolností. „A pokud nám život nedovoluje myslet žádné pravidlo absolutně, musí se zájem myšlení přesunout od hledání

---

⁵³ NIETZSCHE, F. *Antikrist. Pokus o kritiku křesťanství*, s. 32 – 33.

⁵⁴ STEINER, R. *Friedrich Nietzsche, bojovník pro svojej době*, s. 66 – 67.

⁵⁵ RÖD, W. *Novověká filosofie II*, s. 33.

⁵⁶ Tamtéž, s. 33 – 34.

⁵⁷ KOUBA, P. *Nietzsche. Filosofická interpretace*, s. 109.

naprosto nesporných pravidel a povinností ke zkoumání soudnosti, jež zvažuje, za jakých podmínek je vhodné se určitým principem řídit a kdy trvání na něm už porušuje princip momentálně naléhavější.⁵⁸ Nietzsche tak požaduje oprostění se od absolutní platnosti morálních pojmů, požaduje dále přehodnocení hodnot a návrat k lidské přirozenosti. Je nutné si uvědomit nejednoznačnost morálních pojmů. Zde se formuje myšlenka Nadčlověka.

3.2. Smysl lidské existence, vůle k moci

Nietzscheho a Kierkegaardovo směřování k cíli lidské existence je zcela odlišné. Kierkegaard spatřoval cíl lidského bytí v náboženském stádiu, kterého člověk dosáhne skrze uvědomění si sebe sama, svých hříchů a Boha, jemuž se zcela odevzdá. Jedině tak dosáhne podle Kierkegaarda spásy ve formě věčného života. Život by se tudíž měl žít ve skromnosti, pokoře a vyhýbání se hříchu. Nietzsche spatřoval smysl lidského života v něčem zcela odlišném. Nevěřil ve věčný život, naopak uvědomoval si jeho konečnost. „[...] pro Nietzscheho jedině „hříšný život“ je skutečným životem, ba mohli bychom dokonce říci, že konečnost tohoto života je mu první a nejdůležitější podmínkou života vůbec.“⁵⁹ Sám život je naším cílem, tvrdil. „Člověk má žít život takový, aby si ho v jakémkoli okamžiku přál zopakovat, což je i základ Nietzscheho myšlenky věčného návratu.“⁶⁰ Nietzsche spatřuje podstatu lidské existence ve vůli k moci, která respektuje lidské instinkty. „Jinak řečeno, vůle k moci je podle Nietzscheho bytostné úsilí všeho života udržet se, uchovat se, což lze jen v neunavitelném, nevyčerpatelném puzení ke stále vyššímu, silnějšímu a vnitřně bohatšímu. Záchova života je podmíněna jeho stálým stupňováním, růstem.“⁶¹ Naopak pokud bychom zůstali ve stádiu již dosaženém, znamenalo by to ustrnutí a úpadek. Stejně jako v přírodě je tak život vlastně bojem silnějších a slabších, přičemž vítězí vždy silnější. Vůle k moci tak Nietzsche chápal i jako klíčový princip světa, ale nepodléhající nějakému konkrétnímu účelu. Tedy nesouhlasil s tím, že byla vůle k moci pohybem řízeným světovým duchem. Vůle k moci je podle Nietzscheho zcela přirozená, ale vyžaduje velkou odvahu. „Aby slabší sloužilo silnějšímu, k tomu je přemlouvá jeho vůle, která zase chce být pánem nad něčím ještě slabším: této rozkoše jedině se nezřekne. [...] Tot' oddání největšího, že jest odvahou

⁵⁸ KOUBA, P. *Nietzsche. Filosofická interpretace*, s. 114.

⁵⁹ Tamtéž, s. 136.

⁶⁰ NIETZSCHE, F. *Radostná věda*, s. 201.

⁶¹ RÖD, W. *Novověká filosofie II*, s. 36.

a nebezpečstvím a že metá kostky o smrt.⁶² Koncepce vůle k moci vrcholí v myšlence o Nadčlověku.

3.3. *Kritika křesťanství*

Stejně jako Kierkegaard kritizuje i Nietzsche křesťanství, avšak ze zcela jiného úhlu pohledu. Kierkegaard vidí největší problém v tom, že se církev stala velkou institucí a v podstatě se odklonila od cesty, která je dána Novým zákonem, jež chápal dánský filosof za jediné správné východisko. Kritizoval zejména představitele církve a systém její organizace. Zástupce křesťanské církve vinil z toho, že nepřivádí k pravé víře. Vzdálili se podle něj původnímu odkazu Nového zákona. Křesťanství, potažmo víra, nemá poskytovat útěchu, jíž prezentují podle Kierkegaarda kněží. „Jako absolutno přišlo křesťanství do světa, ne aby se polidsku stalo útěchou, vždyť pořád a pořád mluví o tom, jak musí křesťan trpět, nebo jak musí trpět člověk, aby se stal a byl křesťanem; utrpením by se mohl vyhnout tak, že by se prostě křesťanem nestal.“⁶³ Kierkegaard doporučoval pokoru, chudobu a niterné prožívání víry. Nietzsche se zabýval také způsobem života zástupců církve, žehral ale především na Nový zákon a na popření života z principu křesťanství. Žehral na morálku, která vyplynula z křesťanství, jak již bylo zmíněno, považuje ji za naprosté převrácení hodnot a jejich zabsolutnění. „Proti tomuto bohosloveckému pudu vedu válku: našel jsem jeho stopu všady. Kdo má bohosloveckou krev v těle, stojí už předem ke všem věcem křivě a nepoctivě. Pathos, jenž se z toho vyvíjí, říká si víra: oko jednou provždy před sebou zavřítí, aby se netrpělo aspektem nevyhléditelné falše. Z této chybné optiky ke všem věcem učiní se v sobě samém morálka, ctnost, svatost, připoutá se dobré svědomí k falešnému zření, - žádá se, aby žádný jiný druh optiky nesměl už mít hodnoty, když tě byla vlastní optika jménem „boha“, „vykoupení“, „věčnosti“ učiněna svatosvatou.“⁶⁴ Činí křesťanství, a zvláště Nový zákon, zodpovědným za zotročení lidí. „Všechny hodnoty postavit na hlavu, to museli! A zlomit silné jedince, nahlodat velké naděje, zpochybnit štěstí v kráse, ohnout vše samostatné, mužné, dobytelské, panovačné, všechny instinkty, jež jsou vlastní nejvyššímu a nejvydařenějšímu typu „člověk“, [...] ba celou lásku k pozemskosti a k panování nad zemí převrátit v nenávist

⁶² NIETZSCHE, F. *Tak pravil Zarathustra*, s. 103.

⁶³ KIERKEGAARD, S. *Nácvik křesťanství. Sudťe sami!*, s. 46.

⁶⁴ NIETZSCHE, F. *Antikrist. Pokus o kritiku křesťanství*, s. 13.

vůči zemi a všemu pozemskému – to si dala církev za úkol [...].⁶⁵ Podle Nietzscheho jak morálka, křesťanství pracuje s pojmy, které nejsou skutečné. „Samé imaginární příčiny („bůh“, „duše“, „já“, „duch“, svobodná vůle“ – nebo také „nesvobodná“); samé imaginární účinky („hřích“, „vykoupení“, „milost“, „trest“, „odpuštění hříchu“). [...]. Když byl pojem „příroda“ vynalezen jako protipojem k „bohu“, musilo být „přirozené“ slovem pro „zavřítelné“ – onen celý svět fikcí má svůj kořen v nenávisti k přirozenému (skutečnosti!), je výrazem hluboké nelibosti nad skutečným ...“⁶⁶ Fiktivní morálka a náboženství podle Nietzscheho tedy vzniklo kvůli tomu, že lidé trpěli tím, co skutečně existovalo. Kierkegaard je opět v opozici. Vyžaduje naprosté odevzdání se Bohu, do jisté míry až rezignaci na pozemský život, pokoru, litování svých hříchů, úzkost, zoufalství a víru ve věčný život, v nekonečno. Chce, aby byl člověk sám sebou jako Nietzsche, ale zcela odlišným způsobem. Kierkegaard chápal víru v Boha jako možnost, jak se vyrovnat se svojí existencí. Bez něj bychom nemohli žít, bylo by to nesnesitelné. Díky Bohu lze dosáhnout spasení, což zásadním způsobem kritizuje Nietzsche. Křesťanství chápe jako nihilismus, zasloužilo se o to svým tradičním morálním pojetím a hlásáním o věčném životě. Nietzsche v podstatě opovrhne křesťanstvím. „Křesťanská církev nenechala nic nedotčeného svou zkažeností, učinila z každé hodnoty nehodnotu, z každé pravdy lež, z každé počestnosti duševní podlost. Odvažte se mi ještě mluvit o jejich „humanitních“ požehnáních!“⁶⁷ Nietzsche kritizuje křesťanství i za to, že zakazuje a přikazuje, na rozdíl od Buddhismu, který je sice také úpadkovým náboženstvím, ale nedá se s ním srovnávat. Nepřikazuje, nespojuje a neodsuzuje egoismus.⁶⁸ Křesťanství zavedlo absolutní smysl pro lidstvo, a také obecná pravidla, která nekorespondují se životem. Navíc hodnoty jako například dobro by musely být skutečně ryzí, jenže jsou podle Nietzscheho nedosažitelné a tudíž by nás křesťanství muselo odkazovat mimo náš svět. Křesťanství podle Nietzscheho má za to, že stvoření světa bylo dobré, ale svět se stal hříšným a je potřeba jej napravit, s čímž však zásadně nesouhlasí. „Člověk je nutný, je částí osudu, náleží k celku – není, co by mohlo naše bytí souditi, srovnávat, odsuzovat, neboť by znamenalo celek souditi, měřiti, srovnávat, odsuzovat [...]. Pojem „boha“ byl dosud největší námitkou proti bytí. [...] Popíráme boha, popíráme zodpovědnost v bohu: tím teprve osvobozujeme svět.“⁶⁹ Nietzsche tak chce poukázat na nezávislost lidí na Bohu, není podle něj nic vyššího nad námi, čeho je třeba se bát. Jsme svobodní. Ježíše sice určitým způsobem

⁶⁵ NIETZSCHE, F. *Mimo dobro a zlo*, s. 60.

⁶⁶ NIETZSCHE, F. *Antikrist. Pokus o kritiku křesťanství*, s. 18 – 19.

⁶⁷ Tamtéž, s. 85.

⁶⁸ Tamtéž, s. 23 – 25.

⁶⁹ NIETZSCHE, F. *Tak pravil Friedrich Nietzsche*, s. 37.

respektuje jako historickou osobnost, ale současně jej má za politického zločince, který nabourával vztah poddaných k vrchnosti. Má jej za anarchistu, který nezemřel pro hříchy ostatních, ale kvůli svému vlastnímu jednání.⁷⁰ „[...] na Ježíšově osudu se přes (nebo právě pro) jeho jednostrannost vyjevuje zcela nezastřeně tragická povaha bytí ve světě. Zakladatelem křesťanského hnutí, na něž tak Nietzsche rozhořčeně útočí, se stal až apoštol Pavel, symbolizující v Nietzscheových očích základní posun, ke kterému došlo u všech Ježíšových učedníků: [...]“⁷¹ Podle Nietzscheho nedokázali pochopit Ježíšovu věčnost a smrt spojenou paradoxem, proto se upnuli na jeho zmrtvýchvstání. Tento aspekt společně s dalším téměř dvoutisíciletým vývojem může za to, že se z křesťanství stal podle Nietzscheho škodlivý dogmatismus.⁷² Nietzsche prohlašoval, že Bůh je mrtev, nemyslí tím však totální ztrátu veškerého smyslu, jen v tomto okamžiku upozorňuje na nový způsob hodnocení. Bůh podle něj ztratí jen možnost morálně posuzovat.⁷³ Nietzsche není úplným ateistou, místo monoteismu však předkládá polyteismus. Má za to, že existuje více druhů bohů.

3.4. Friedrich Nietzsche, koncepce Nadčlověka

Zřejmě nejostřejší rozpor mezi koncepcemi Kierkegaarda a Nietzscheho spočívají kromě chápání Boha a křesťanských zásad, také ve směřování lidské existence, konkrétně tkví v cíli lidské existence. Zatímco Kierkegaard hlásá plné odevzdání se Bohu, Nietzsche v podstatě chce opak, vyžaduje naprosté odhodlání vzít život do svých rukou a očekává Vyšší jedince, Nadčlověka, Vyšší lidi, kteří budou vynikat nad Nižšími lidmi. Tato koncepce svým způsobem navazuje na dvojí morálku, otrockou a panskou. V uvedených termínech, které znamenají totéž, vrcholí všechny Nietzscheho teorie, vše se zde spojuje v nápravu tehdejšího nihilismu. „Nadčlověk podle Nietzscheho vytvoří především nový vyšší mravní typ lidí, kteří ve jménu nové autentické morálky vybojují definitivně vítězný boj s nízkou morálkou otrockou, beze zbytku vykoření vše nihilistické.“⁷⁴ Nietzsche chápe člověka jako bytost nedokonalou, která musí být překonána. Tehdejší společnost podle něj, a to zejména v Evropě, žila pod vlivem Platónských idejí a křesťanských zásad, pod vlivem přílišného vyzdvihování rozumu

---

⁷⁰ NIETZSCHE, F. *Antikrist. Pokus o kritiku křesťanství*, s. 35.

⁷⁰ KOUBA, P. *Nietzsche. Filosofická interpretace*, s. 125 – 126.

⁷² Tamtéž, s. 126 – 127.

⁷³ Tamtéž, s. 143 – 144.

⁷⁴ RÖD, W. *Novověká filosofie II*, s. 34 – 35.

a víry, až se stala nesvobodnou. Lidé se stali poslušnými otroky morálních zásad a vědeckých teorií. Vyšší člověk neboli Nadčlověk je podle Nietzscheho svobodný jedinec, který si uvědomuje svoji nezávislost. „Člověk je netvor a nadtvor, vyšší člověk je nečlověk a nadčlověk – tak to náleží k sobě. Každým růstem do výše a velikosti roste člověk také do hloubky a hrůzy – jedno nemáme chtít bez druhého – nebo spíše: čím důkladněji chceme jedno, tím důkladněji dosahujeme právě druhého. K velikosti patří hrůza – nedejme si nic namluvit.“⁷⁵ S formulováním koncepce Nadčlověka přichází tedy znovu relativizace pojmů dobro a zlo. „Jakmile člověk dosáhne pocitu moci, cítí a nazývá se dobrým: a právě tehdy ho ostatní, vůči nimž musí svou moc užít, vnímají jako zlého a také ho tak nazývají!“⁷⁶ Pro Kierkegaarda znamenalo dobro Boha, pokud se člověk Bohu odevzdal, odpovědnost byla v podstatě na Nejvyšším. On byl tím, na koho mohli lidé spoléhat, že se nedopustí hříchu. Nietzsche však Nadčlověka koncipuje jako tvůrčí, vládnoucí bytost, která bude za své činy plně zodpovídat. Možnost existence Nadčlověka může být však myslitelná jen za předpokladu již zmíněného přehodnocení hodnot. „Je nutné, aby vyšší lidé vypověděli válku davu. Všude se houfuje prostřednost, aby se učinila pánem. Všechno, co zženšťuje, změkčuje, všechno, co uplatňuje „lid“ nebo ženství, působí ve prospěch „hlasovacího práva“, t. j. k vládě nízkých lidí. My však budeme konat represálie a celé toto hospodářství vytáhneme na světlo a postavíme před soud.“⁷⁷ Je třeba zbavit se křesťanské morálky a stát se opravdu svobodnými, ale současně je nutné si uvědomit, jaká je cena svobody. „Co je velkého na člověku, jest, že je mostem, a nikoli účelem: co lze milovati na člověku, jest, že je přechodem a zánikem. [...]. Miluji ty, kdož nehledají až za hvězdami, proč by zanikli a byli oběťmi, nýbrž ty, kdož se obětují zemi, aby byla jednou zemí nadčlověka.“⁷⁸ Nietzsche vybízel nejen k odvaze, ale také k originalitě a právě jí bude Nadčlověk schopen. Aby člověk dosáhl vysoké úrovně, musí unést odpor proti sobě od ostatních a také jej musí umět vyvolat, jedině tak se stává stále silnějším a dokáže se rozvíjet.⁷⁹ „Všechny bytosti dosud vytvořily něco nad sebe samy: a vy chcete býti odlivem tohoto velikého přílivu a raději snad se vrátit k zvířeti, než abyste překonali člověka? Čím je opice člověku? Posměchem nebo bolestným studem. A stejně tak má i člověk býti nadčlověku: posměchem nebo bolestným studem.“⁸⁰ Morální zákony jsou podle Nietzscheho pro člověka kontraproduktivní. Nesledují jeho štěstí. Pokud tedy člověk chce dosáhnout svého štěstí, nemůže se jimi řídit, ani žádnými dalšími předpisy.

⁷⁵ NIETZSCHE, F. *Tak pravil Friedrich Nietzsche*, s. 118.

⁷⁶ NIETZSCHE, F. *Ranní červánky*, s. 116.

⁷⁷ NIETZSCHE, F. *Tak pravil Friedrich Nietzsche*, s. 126.

⁷⁸ NIETZSCHE, F. *Tak pravil Zarathustra*, s. 11 – 12.

⁷⁹ NIETZSCHE, F. *Radostná věda*, s. 173.

⁸⁰ NIETZSCHE, F. *Tak pravil Zarathustra*, s. 9.

Člověk si stanovuje své zákony.⁸¹ Nadčlověk má moc, a proto si může stanovovat vlastní pravidla a sám sebe posuzovat, popřípadě může požádat o hodnocení někoho jiného.⁸² Nietzsche vycházel z toho, že spravedlnost uspořádání společnosti je v její nerovnosti. Nadčlověk si je proto vědom své moci, své přesily nad ostatními. Své soupeře však nechce ničit, potřebuje je. „Potřeba soupeře, důstojného protějšku, jíž se silná „ušlechtilá moc“ liší od živelné síly luzy, nevyrůstá přirozeně z tolerance, nýbrž ze správného rozumění zájmu: zničíme-li svůj protějšek či své soupeře, ničíme možnosti svého růstu a svého života.“⁸³ Nadčlověk bude v budoucnu vládnout podle Nietzscheho díky své tělesné kráse, mohutnosti svých instinktů a síle. Vezme na sebe plnou odpovědnost, která vyplývá z titulu jeho moci. „[...] rozkazovati je těžší než poslouchati. A nejen, že rozkazující nese břímě všech, kdož poslouchají, a že ho toto břímě snadno rozdrťí [...]“⁸⁴ Tak jako pro Kierkegaarda je spásou pro člověka život věčný, pro Nietzscheho, vládá budoucího Nadčlověka.

---

⁸¹ NIETZSCHE, F. *Ranní červánky*, s. 68.

⁸² Tamtéž, s. 193.

⁸³ KOUBA, P. *Nietzsche. Filosofická interpretace*, s. 248 – 249.

⁸⁴ NIETZSCHE, F. *Tak pravil Zarathustra*, s. 103.

2.7. Kritika církve, podstata křesťanské existence

Søren Kierkegaard byl proslaven nejen svým existenciálním myšlením a velkou zbožností, byl také známým kritikem tehdejší protestantské církve v Dánsku. Spatřoval v samých představitelích církve největší překážku pravého křesťanství. Chtěl se vrátit k původnímu novozákonnímu křesťanství. Kritizoval zástupce církve, že podlehlí určitému pohodlnému způsobu života, zapomněli na poslání, vykonávali místo něj pouhé povolání a nežili podle Bible. Kierkegaard teologii vystudoval a uvažoval o tom, že se stane knězem, nakonec se této myšlenky vzdal. Považoval víru za intimní záležitost každého člověka, za nejnítějnější záležitost. Jako k takové k ní přistupoval. Jeho vztah s oficiálními zástupci církve byl určován především biskupem Mynsterem a Martensenem. Biskupa Mynstera si vážil vzhledem k osobnímu poutu s jeho otcem. Přesto si nemohl odpustit výtky k zastávání jeho úřadu. Požadoval, aby Mynster sám vystoupil s kritikou církve. Sám měl říci, že nikdo nemůže dostát nárokům pravého křesťana, jak o tom byl Kierkegaard přesvědčen. Chtěl, aby to bylo veřejně přiznáno a přesto aby lidé dělali maximum pro plnění desatera přikázání.⁸⁵ Útoky na představitele církve byly stále ostřejší a vyústili ve vydávání sešitů nazvaných *Okamžik*. Zde vyjadřoval své názory na křesťanství a pseudokřesťany.

Aby bylo možné osvětlit nejlépe kritiku křesťanské existence, kritiku společnosti, jež se nazývá křesťanskou, je potřeba začít od budování instituce církve. Kierkegaard vysvětluje na nejrůznějších příkladech, jak je církev podporovaná státem vystavěna na špatných základech. Jestliže se zástupci státu rozhodli, že rozšíří křesťanství, ať to stojí, co to stojí, popřeli tím samou podstatu křesťanství. Je to stejný nápad, jako by se zástupci státu rozhodli rozšířit počet básníků, vysvětluje Kierkegaard. Najalo by se tisíc královských úředníků, kteří by dostávali plat, byli by poctěni vážností, oplývali by výhodami a vyučovali by básníky, čím více, tím lépe. Za chvíli by byl stát plný básníků bez talentu, ti praví básníci by rezignovali a raději by zamířili také na královský úřad, protože jejich námaha by nebyla k ničemu, jenže právě skrze ni je možno psát nejlepší díla. Stejně tak je to s křesťanstvím, jen díky odříkání a zoufalství je možné se stát pravým křesťanem.⁸⁶ Proto není možné, aby byli sami představitelé státu praví křesťané. Zástupci státu by navíc byli chytřejší než Bůh, protože oni skrze úředníky – kněze, získali miliony věřících, tolik jich Kristus nezlákal. O tom však křesťanství podle Nového zákona není. „Křesťanství je v jiném poměru k počtu: jediný pravý

⁸⁵ ROHDE, P. P. *Kierkegaard*, s. 148 – 151.

⁸⁶ KIERKEGAARD, S. *Okamžik*, s. 74 – 75.

křesťan stačí, aby bylo pravdou, že křesťanství jest.“⁸⁷ Jakmile nám jde ale o počet a změním jeho poměr k němu, právě křesťanství zrušíme, zabráníme mu, aby existovalo. Popřeme jeho podstatu, necháme zmizet protiklad, bez kterého nemůže být. Není pohodlné být pravým křesťanem, pravda není nikdy jednoduše prosaditelná. Příjemná lež nebo polopravda se prosazují snadno, pravá pravda obtížně. Kierkegaard byl také přesvědčen o tom, že stát podporující církev má negativní vliv na mladé lidi. Právě oni by měli být kroceni ve svých přáních, měli by pilně na sobě pracovat, místo toho dostávají nabídku na pohodlný život ve službách církve, což jim zajistí velmi slušné živobytí.⁸⁸ Kněží ve svém blahobytu tedy hlásají o pokoře, odříkání. „[...] křesťanství je opakem království z tohoto světa, neshodou s ním, je pravdivější nebýt královsky schválen.“⁸⁹ V popředí církve tedy stojí lidé, kteří vykládají Nový zákon naruby. Všichni se tak stávají křesťany a vlastně jimi nikdo není. Jen málokdo má dost síly, aby šel proti proudu. Všichni se tak podle Kierkegaarda podílejí na trestuhodném jednání a dělají si legraci z Boha. Kierkegaard však věří v jedince. Existuje člověk, který může věřit tomu, co se mu nelíbí a ochotně dokáže jít za tím. Ostatní se ale budou držet toho, co se jim líbí, dostávají utvrzení o tom, že právě to je přece důkaz, když je to v souladu s jejich přesvědčením. Kdyby se jim to nelíbilo, muselo by je to rozčilovat.⁹⁰ Kierkegaard křesťanskou existenci propojuje s lidskou existencí, respektive jeho podstatou. Ani v tomto ohledu nechce, aby se lidé podřizovali většině, dogmatickým poučkám či obecně církevní instituci a vůbec už ne domnělým principem hlášané věrouky. Naopak, člověk – věřící bytost, musí uskutečňovat sama sebe. „Křesťan je mimořádnost svobody, nebo přesněji řádnost svobody, jenže se to zcela mimořádně vyskytuje, že je někdo tím, čím by měl být každý z nás.“⁹¹ Být křesťanem však spočívá právě v odvaze a svobodě, respektive ve svobodě k rozhodnutí se odhodlat. „Božská myšlenka při křesťanství byla, smím-li tak říci, doopravdy uhodit před námi lidmi pěstí do stolu. K tomu účelu položil „jednotlivce“ a „pokolení“, jednotlivce a množství obráceně dohromady, postavil je proti sobě, způsobil určení nesrovnalosti; neboť být křesťanem je právě, [...] určení nesrovnalosti „jedince“ s „pokolením“ [...].“⁹² Za pravdu je nutné bojovat a nebát se ji odhalovat, nevězí v počtu, ale vězí v nás. I na každého jednotlivce však podle Kierkegaarda Bůh klade velké požadavky. Kierkegaard tvrdí, že člověk není dokonalý, má své slabé stránky, ale na správnou cestu jej Bůh sám přivede. „Avšak má naději, že je živý Bůh a spravedlivá prozřetelnost, která ho

---

⁸⁷ KIERKEGAARD, S. *Okamžik*, s. 65.

⁸⁸ Tamtéž, s. 67.

⁸⁹ Tamtéž, s. 71.

⁹⁰ Tamtéž, s. 92.

⁹¹ Tamtéž, s. 101.

⁹² Tamtéž, s. 110.

trestáním probudí a přivede zpátky. Tak veliký je to rozdíl: Kdo opravdu chce dobro, doufá dokonce v trest.⁹³ Takový člověk chce jen jedno, a to je podle Kierkegaarda, jediný správný způsob života. Ten člověk netrpí rozdvojeností. Člověk musí mít čisté srdce, nesmí podlehnout jakýmkoli svodům a vždy chtít dobro bezpodmínečně. Chtít jen jedno podle Kierkegaarda znamená, uvědomit si, že jsem jednatel, který se bude jednoho dne ze svých činů zodpovídat před Bohem. To je předpoklad pro to, abychom chtěli jen jedno a netrpěli rozdvojeností. Kdo si uvědomuje svoji osobní odpovědnost, chápe, co je věčné. Snadno tak rozpozná pomíjivé a skutečné. Vždy je potřeba mít na paměti, že prostředek a cíl jsou jedno. Tím je dobro v pravdě. Cesta je jen pro odvážné, mnoho lidí jde jednodušší cestou, ale jejich cíl je poté odlišný.⁹⁴

---

⁹³ KIERKEGAARD, S. *Čistota srdce*, s. 75.

⁹⁴ Tamtéž, s. 155 – 194.

4. Závěr

Søren Kierkegaard chtěl, aby si každý člověk uvědomoval svoji individualitu a žil ve shodě se sebou samým. Nebál se skrze své nejnaternější pocity ukazovat cestu ostatním, cestu k sobě samému. Odvážil se přesvědčovat ostatní i přes velké neúspěchy, snažil se nacházet v lidské existenci smysl a také jej zdůvodňoval. Člověku přisuzoval svobodu, ale zároveň zodpovědnost. Uvědomoval si hodnotu rozumu, ale zároveň chtěl poukázat na jeho nedostatečnost. Chtěl lidem ukázat, že se nemají soustřeďovat na poznávání okolního světa, ale spíše se věnovat svým vlastním pocitům, myšlenkám a skrze ně hledat správnou cestu k Bohu, který není rozumem uchopitelný. Stejně tak není pochopitelná rozumem ani víra v něj. Přesto podle Kierkegaarda lidskému životu dává až víra v Boha smysl. Úlohu rozumu proto na rozdíl od zástupců německé klasické filosofie nepřeceňoval. Poukazoval na nemožnost vědeckého, tedy objektivního poznání lidské existence. Každý člověk může sebe sama pochopit jedině díky subjektivnímu poznání, k němuž rozum nestačí. Člověk může sám sebe poznat jedině díky svým pocitům a situacím, kterým byl vystaven nebo jež prožil. Upozorňoval na zcela odlišný přístup, který je nutný k poznání lidské existence. K poznání člověka nemůžeme přistupovat podle něj přísně vědecky. Lidské pocity zasazené do kontextu nejrůznějších situací není možné podrobit vědeckým zkoumáním s cílem dosáhnout co největší objektivitu. Naopak, zde je potřeba subjektivní hledisko. Kierkegaard v sobě měl odvahu svým osobním příkladem ukazovat cestu ostatním. Byl k sobě velmi přísný. Vzhledem k této přísnosti a k jeho duševní chorobě, trpěl Kierkegaard často depresemi, jež byly však zužitkovány v jeho díle, a které se staly právě díky stavům úzkosti a zoufalství nesmírně pravdivým a uvěřitelným svědectvím. Pojem úzkosti a zoufalství se staly základními pilíři jeho filosofické koncepce. Uvědomoval si, že právě díky úzkosti je možné nastoupit správnou cestu vývoje, směrem k Bohu. Chtěl po každém člověku, aby byl k sobě upřímný, aby se neschovával za ostatní a měl odvahu být sám sebou. Upozorňoval na důležitost vnitřního rozjímání, kterému brání technický pokrok a honba za vlastním prospěchem a postavením. Hledisko odklonu od vnitřní sebereflexe je aktuální i v současnosti. Kierkegaard vybízel k naprostému odevzdání se Bohu. Chtěl, abychom se odvážili vložit se do jeho rukou a snažili se o svoji spásu. Uvědomoval si riziko zatracení, které jej pravděpodobně velice sužovalo. Domnívám se, že právě proto cítil naléhavou potřebu lidem své myšlenky sdělovat. Chtěl, abychom poznávali sami sebe, abychom se věnovali sami sobě a dříve než se budeme snažit poznávat okolní svět, měli především jasno sami o sobě. Snažil se v jistém smyslu o nápravu každého jedince, který by měl směřovat

k Bohu skrze napravené kněží. Chtěl, abychom se nezalekli těžkých myšlenek a zoufalství. Popsal cestu, jakou by se podle něj každý člověk mohl vydat. Popsal překážky, které nám v cestě mohou bránit. Kierkegaard proto vlastně psal o věcech, které lidé denně prožívají. Poukázal na lidské hříchy, slabosti, na schopnost sebereflexe a na několika příkladech načrtnul nejrůznější lidské povahy, se všemi klady i zápory. Upozornil na pocity, které předchází a následují po našem hřešení. Tyto pocity definoval jako úzkost, kterou je však možné překonat vírou v Boha. Úzkost spojoval také se svobodou, která lidem mnohdy situaci při rozhodování neusnadňuje. Vybrat si totiž svobodu je těžší, je pro nás velká neznámá a vyžaduje sílu k rozhodnutí. Úzkost je obava z neznámého, tím pojem úzkosti oddělil od strachu, jenž nás přepadá v okamžiku, kdy si uvědomujeme zcela konkrétní riziko či nebezpečí. Důležité je samozřejmě zmínit, že Kierkegaard si uvědomoval důležitost pocitu úzkosti a zoufalství, protože dokáží člověka vést správným směrem. Nesmí se ale nikdo podle něj zaleknout těžkých situací, které budou nastávat během pozemského života, než dojde k uskutečnění věčnosti. Kierkegaard byl často vnímán velmi kontroverzně a jeho myšlenky byly mnohdy nepřesně interpretovány.

Kierkegaard spatřoval smysl lidské existence ve víře v Boha a nekonečno, Friedrich Nietzsche zase smysl spatřoval v životě na Zemi, ve zrození Nadčlověka, který se nebude bát uplatnit svoji moc, bude umět poslouchat své instinkty a bude schopen unést břemeno zodpovědnosti za sebe i za ty, kterým vládne. Bude umět unést a vyvolávat odpor ze strany ostatních, bude schopen si uvědomit svoji pravdu a mandát, jež má k dispozici. Nadčlověka však Nietzsche očekával až po přehodnocení hodnot, které vyznával Kierkegaard. Po uvědomění si faktu, že neexistuje žádný Bůh, žádná síla, která by hodnotila a byla nad tímto Nadčlověkem. Takový Nadčlověk nebude uvažovat pod diktátem absolutních hledisek pravdy, dobra a spravedlnosti. Bude moci pochopit provázanost těchto pojmů, bude umět překročit jejich tradiční významy, které podle něj nerespektují okolnosti a subjektivní hlediska.

Stejně jako Kierkegaard poukazoval Nietzsche na pokrytectví a neochotu si přiznat své hříchy. Ovšem Nietzsche chtěl odpovědnost přesunout na každého z nás, Kierkegaard ji nechával v rukou Boha, jako posledního arbitra. Oba filosofové byli iracionalisté, kteří si však byli vědomi důležitosti úlohy lidského rozumu. Každý z nich však viděl princip vedoucí k naplnění lidské existence v něčem jiném. Kierkegaard považoval za základní sílu víru v Boha a ve věčnou spásu, Nietzsche spatřoval jako hlavní sílu ve vůli k moci.

5. Resume

The current dissertation examines the birth and the development of philosophy of Søren Kierkegaard, who laid the foundation of the new way of thinking - existentialism. Kierkegaard dealt with the question of the man, his weaknesses, his everyday problems and also of his feelings. He turned his attention to the individual personality and outlined a way by which man can give meaning to his own life. The aim of my study was to summarize the main claims of this important Danish philosopher, to interpret and explain his various ideas and to provide information about his difficult life, that influenced forever his inspection of human existence. The second target of the dissertation was to compare Kierkegaard's ideas with the concept of Friedrich Nietzsche, who is considered as one of the most important figure of existentialism. The intention was to draw attention to the need for self-knowledge, which Kierkegaard regarded as the fundamental condition of human existence.

Great attention was also paid to Kierkegaard's concepts of distress, desperation and eternity of the human soul - the most important concept of Kierkegaard's philosophy. The extensive part of the work deals with the questions about God, in which Danish philosopher sees the *raison d'être* of human existence. My work brings forward not only Kierkegaard's understanding what it means to believe in God but also what importance he attributed to terrestrial life and moreover it touches his interest in the institution of the Church.

The dissertation also presents the comparison of Kierkegaard's concept of philosophical ideas with the ones of Friedrich Nietzsche so there are sketched fundamentally different perspectives on issues of human existence between both thinkers. Most of this work deals with questions of the purpose of human existence as already said above. The answer given by Kierkegaard and Nietzsche is completely different – while Kierkegaard found the way in the following God, Nietzsche created the new type of the mankind, super-human, who is well aware of his own strength so he need not to rely on God and is fully responsible for his own actions.

6. Seznam literatury

KIERKEGAARD, Søren. Bázeň a chvění. Nemoc k smrti. Praha : Svoboda – Libertas, 1993. ISBN 80-205-0360-9.

KIERKEGAARD, Søren. Čistota srdce. Praha : Kalich, 1989. ISBN 80-7017-036-0.

KIERKEGAARD, Søren. Nácvič křesťanství. Sud'ťe sami! Brno : CDK, 2002.

ISBN 80-7325-004-7.

KIERKEGAARD, Søren. Okamžik. Praha : Kalich, 2005. ISBN 80-7017-015-8.

KIERKEGAARD, Søren. Současnost. Olomouc : Votobia, 1996. ISBN 80-7198-089-7.

KOUBA, Pavel. Nietzsche. Filosofická interpretace. Praha : Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0585-3.

NIETZSCHE, Friedrich. Antikrist. Pokus o kritiku křesťanství. Bratislava : SandS, 1991. ISBN 80-900431-9-4.

NIETZSCHE, Friedrich. Mimo dobro a zlo. Praha : Aurora, 2003. ISBN 80-7299-067-5.

NIETZSCHE, Friedrich. Radostná věda. Praha : Československý spisovatel, 1992.

ISBN 80-202-0376-1.

NIETZSCHE, Friedrich. Ranní červánky. Praha : Aurora, 2004. ISBN 80-7299077-2.

NIETZSCHE, Friedrich. Tak pravil Friedrich Nietzsche. Olomouc : Votobia, 2001.

ISBN 80-7198-473-6.

NIETZSCHE, Friedrich. Tak pravil Zarathustra. Olomouc: Votobia, 1995.

ISBN 80-85885-79-4.

OLŠOVSKÝ, Jiří. Niternost a existence, Úvod do Kierkegaardova myšlení.

Praha : Akropolis, 2005. ISBN 80-86903-08-7.

PELCOVÁ, N. Vzorce lidství, Filosofie o člověku a výchově. Praha : ISV, 2001.

ISBN 80-85866-64-1.

RÖD, W. Novověká filosofie II, Praha : Oikoymenh, 2004. ISBN 80-7298-109-9.

ROHDE, P. P. Kierkegaard. Olomouc : Votobia, 1995. ISBN 80-85885-29-8.

STARK, S. Filosofie 18. - 20. století. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. ISBN 978-80-7380-206-6.

STEINER, Rudolf. Friedrich Nietzsche, bojovník pro svojej dobe.

Bratislava : Kalligram, 2012. ISBN 978-80-8101598-4.